

Мельничук Л. Б., к.пед.н., доцент, Трофимчук В. М., ст. магістратури педагогічного факультету (Міжнародний економіко-гуманітарний університет ім. академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Анотація. У статті подано загальнонаукову характеристику професійної культури майбутнього учителя, обґрунтовано компоненти, показники і рівні її сформованості у майбутніх педагогів. Виокремлено та охарактеризовано систему компонентів формування професійної культури майбутнього учителя: когнітивний, конструктивно-прогностичний, організаційно-діяльнісний та оцінно-інформаційний. Обґрунтовано основні професійні уміння, які входять до складу кожного з компонентів.

Ключові слова: професійна культура, майбутній педагог, компоненти, показники та рівні сформованості професійної культури.

Аннотация. В статье представлена общенаучная характеристика профессиональной культуры будущего учителя, обоснованы компоненты, показатели и уровни ее сформированности у будущих педагогов. Наведено характеристику системы компонентов формирования профессиональной культуры будущего учителя: когнитивный, конструктивно-прогностический, организационно-деятельностный и оценочно-информационный. Обоснованы основные профессиональные умения, которые входят в состав каждого из компонентов.

Ключевые слова: профессиональная культура, будущий педагог, компоненты, показатели и уровни формирования профессиональной культуры.

Annotation. The article presents a general scientific characteristic of future teacher's professional culture; the components and levels of future teacher's professional culture formation are grounded. The system components of future teacher's professional culture forming are allocated and described: cognitive, prognostic, organizational and evaluative informational. The basic professional skills, which are a part of each component, are grounded.

Key words: professional culture, future teacher, components, indicators and levels of the professional culture.

Зміни у суспільно-політичному житті нашої країни, подальший розвиток України як суверенної і незалежної держави потребують відходу від уніфікації виховної роботи, багатьох застарілих форм і методів та переходу від кількісних показників у цій діяльності до пошуку нового та утвердження

й орієнтації на педагогічне співробітництво студента і викладача, орієнтації на самоуправління майбутніх вчителів та творчої співпраці, на саморозвиток особистості майбутнього вчителя та поваги до його гідності.

Невід'ємною складовою характеристики сучасного учителя є рівень його професійної культури, яка є частиною загальнолюдської культури, в якій з найбільшою повнотою відображені духовні і матеріальні цінності освіти та виховання, а також способи творчої педагогічної діяльності, необхідні для обслуговування історичного процесу зміни поколінь, соціалізації особистості і здійснення освітньо-виховного процесу. Вона інтегрує історико-культурний педагогічний досвід і регулює сферу педагогічної взаємодії [1, с. 5].

Проте якість підготовки вчителів в Україні за багатьма параметрами ще не відповідає вимогам сучасної школи. У зв'язку з цим актуальною залишається проблема забезпечення загальноосвітніх шкіл достатньо підготовленими, професійно компетентними кадрами, які характеризуються високим рівнем культури в цілому і професійної зокрема. Виходячи із наведеного, проблема формування професійної культури майбутніх вчителів є досить актуальною.

Розуміння сутності культури як філософської категорії розглянуто у працях багатьох вчених, таких як Е. Баллер, С. Газман, В. Давидович, С. Іконнікова, Є. Ільєнков, О. Кудін, Є. Маркарян, В. Межуєв, П. Саух, Е. Соколов та ін. Розкриттю загальних основ розвитку професійної культури присвятили свої роботи Н. Крилова, Н. Ничкало, В. Правоторов, Т. Саломатова, О. Смирнова, Г. Соколова та ін. Загальні питання формування особистості вчителя досліджували С. Архангельський, Є. Барбіна, В. Войтко, Е. Гришин, С. Гончаренко, О. Дубасенюк, І. Зязюн, М. Євтух, Н. Кичук, Н. Кузьміна, М. Лазарєв, А. Мудрик, Л. Нечепоренко, О. Пехота, В. Семиченко, С. Сисоєва, В. Сластьонін, Р. Хмелюк, Н. Чепелева, Т. Яценко та ін.

Окремі аспекти професійної культури вчителя знайшли своє відображення у дослідженнях В. Кан-Калика, Я. Коломинського, А. Мудрика, Г. Нагорної, Д. Петрової, І. Прокопенка, І. Синиці, Г. Тарасенко, В. Чернокозова, І. Чернокозової, Г. Шевченко, Т. Яценко та ін. В останнє десятиріччя з'явилися дослідження, котрі безпосередньо розглядають проблему формування професійної культури (А. Барабанщиков, І. Бєх, Є. Бондарєвська, М. Букач, О. Гармаш, І. Зязюн, В. Зелюк, Т. Іванова, О. Рудницька).

Аналіз наукових праць зазначених вище науковців дає змогу зробити висновок, що професійна культура як спеціальне наукове поняття не є усталеним і потребує всебічного розгляду.

Метою нашої статті є обґрунтування компонентів, показників і рівнів сформованості професійної культури майбутніх учителів початкової школи.

У відповідності до визначеної мети виокремлено такі **завдання**:

– обґрунтувати змістовність поняття «професійна культура майбутнього педагога»;

– виокремити компоненти та показники сформованості професійної культури майбутніх педагогів;

– охарактеризувати рівні сформованості педагогічної культури студентів.

У структурі компетентності вчителя професійна культура посідає особливе місце, а сам вчитель набуває свого справжнього сенсу лише тоді, коли він достатньо володіє загальною культурою, оскільки лише в полікультурному середовищі можуть сформуватися спеціалісти, здатні вільно і критично мислити, відтворювати духовні й інтелектуальні цінності, яких завжди потребує суспільство і школа як одна із його визначальних соціальних інституцій [2].

У багатьох дослідженнях визначення поняття «професійна культура» розглядається як «інтегральна якість, на міцному фундаменті розвинених власне професійних якостей і властивостей, а саме культурі філософського, соціального, економічного, екологічного та іншого мислення, на готовності людини вміти її реалізувати у професійній діяльності весь свій духовний – моральний потенціал» [3].

У професійній культурі спеціаліста знаходять своє відображення не тільки взаємодія суспільства, особистості і професії, але й індивідуальна культура особистості. У діяльності спеціаліста вона проявляється як поєднання специфіки професійно-типового та індивідуального [4].

Професійна культура – надзвичайно змістовне поняття, яке включає в себе об'ємний перелік професійно важливих характеристик особистості педагога. Найважливішою з них, на наш погляд, є специфічна чуттєва орієнтація педагога на різні напрями та об'єкти своєї професійної діяльності, тобто емоційна активність, емоційна підсистема ціннісних орієнтацій вчителя. Емоційний стан педагога, який виражається в таких «почуттєвих установках», як прагнення, бажання і визначення цілей, являє собою суттєвий механізм регулювання педагогічної діяльності [5, с. 8].

Важливим аспектом діагностики професійної культури вчителя є виявлення вихідних рівнів її сформованості у майбутніх педагогів.

Структурні характеристики професійної культури опираються на структуру педагогічної діяльності та вимагають розгляду цього феномену як динамічного утворення, в якому виділяються окремі одиниці – компоненти. Визначають таку систему компонентів формування професійної культури майбутнього учителя: когнітивний, конструктивно-прогностичний, організаційно-діяльнісний та оцінно-інформаційний.

Когнітивний компонент – знання професійної педагогічної діяльності, адекватна самооцінка наявності системи знань, умінь для виконання функцій професійної педагогічної діяльності, прагнення оволодіти професійними знаннями, вміннями й навичками, до самовдосконалення, самоосвіти, самовиховання, уміння й навички для успішної професійної педагогічної діяльності в школі, ознайомлення з передовим педагогічним

досвідом, психолого-педагогічною літературою, інноваційними технологіями в освіті, володіння професійною самодіагностикою.

Когнітивний компонент містить такі складові:

- 1) потреба у професійному самовдосконаленні;
- 2) міцні, глибокі знання з професійно-педагогічної культури, шляхи та засоби її формування;
- 3) систематичне розширення кругозору, опрацювання навчально-методичної і психологічної літератури;
- 4) використання передового педагогічного досвіду;
- 5) ознайомлення з інноваційними технологіями в освіті;
- 6) ознайомлення з методами самодіагностики.

Конструктивно-прогностичний компонент – уміння планувати свою професійну діяльність з врахуванням вимог професіограми і кваліфікаційних характеристик, конкретні професійно-навчальні ситуації; планувати й прогнозувати ефективність індивідуальної роботи з учнями з врахуванням їх інтелектуального та особистісного розвитку.

Основу конструктивно-прогностичного компоненту складають такі уміння:

- 1) планувати діяльність з урахуванням вимог професіограми і кваліфікаційної характеристики вчителя;
- 2) планувати діяльність з урахуванням соціально-демографічних та психологічних особливостей учнів;
- 3) планувати діяльність і прогнозувати її результати;
- 4) визначати близькі, середні та далекі перспективи власного професійного становлення;
- 5) конструювати діяльність з урахуванням рівня інтелектуального, емоційного та особистісного розвитку школярів;
- 6) розробляти плани конкретних професійно орієнтованих ситуацій;
- 7) конструювати взаємодію з вчителями – учасниками педагогічного процесу.

Діяльнісно-організаційний компонент – відповідність знань, умінь, навичок та їх реалізація в здійсненні навчально-виховного процесу, потреба в педагогічній діяльності, активна позиція в оволодінні знаннями про педагогічну професію.

Складові уміння діяльнісно-організаційного компоненту:

- 1) встановлювати професійно-ділові стосунки з школярами, колегами, адміністрацією школи;
- 2) організовувати діалогові, партнерські взаємостосунки з учнями;
- 3) організовувати індивідуальні, групові, колективні форми роботи з школярами;
- 4) надавати допомогу учням в організації різних видів діяльності;
- 5) використовувати у своїй діяльності інноваційний педагогічний досвід, досвід колег, традиції школи, міста, регіону.

Оцінно-інформаційний компонент – здатність до адекватної самооцінки, уміння правильно оцінювати складні педагогічні ситуації, знання методик самооцінювальної діяльності.

Оцінно-інформаційний компонент містить такі уміння:

- 1) володіння методикою оцінки ефективності професійно-педагогічної діяльності;
- 2) застосовувати різноманітні методи оцінки ефективності педагогічної діяльності;
- 3) використовувати різноманітні форми контролю за ходом навчально-виховного процесу і оцінювати їх ефективність;
- 4) діагностувати рівень успішності, вихованості і розвитку особистості школяра;
- 5) діагностувати свою професійну компетентність;
- 7) надавати допомогу учням в оцінці результатів їхньої діяльності.

Складність структури і змісту педагогічної культури зумовлює необхідність виділення основних показників, які відображають її сутнісні характеристики. Основні показники, структурні компоненти як зміст професійно-педагогічної культури і відповідні рівні сформованості представлено у табл. 1.

Таблиця 1

Критерії, показники та рівні сформованості педагогічної культури майбутнього учителя початкової школи

Компоненти	Показники	Рівні сформованості
1	2	3
<i>Когнітивний</i>	Має міцні, глибокі знання з професійно-педагогічної культури, шляхи та засоби її формування. Постійно розширює свій кругозір. Займається самоосвітою.	Креативний
	Має достатні знання з професійно-педагогічної культури, шляхи та засоби її формування. Ситуативно розширює свій кругозір. Усвідомлює значення самоосвіти, але не наділяє їй достатньої уваги	Евристичний
	Має знання з педагогічних дисциплін, але не завжди правильно їх використовує, зазвичай пасивний при використанні набутих знань та вмій. Потребує спонукань до самоосвіти.	Репродуктивний
	Має задовільні педагогічні знання з професійно-педагогічної культури вчителя початкових класів, епізодично займається самоосвітою, нерегулярно працює з літературою.	Адаптивний

1	2	3
<i>Конструктивно-прогностичний</i>	Уміння планувати діяльність вчителя з урахуванням вимог професіограми і кваліфікаційної характеристики; наявність у учителів високої психолого-педагогічної компетентності, розвинутого професійно-педагогічного теоретичного мислення і свідомості.	Креативний
	Розвинуте вміння планувати й прогнозувати ефективність індивідуальної роботи з учнями з врахуванням їх інтелектуального та особистісного розвитку; уміння планувати конкретні професійно-навчальні ситуації, наявність психолого-педагогічної компетентності.	Евристичний
	Не володіє на достатньому рівні уміннями планувати свою професійну діяльність з врахуванням вимог професіограми і кваліфікаційних характеристик. Не завжди спроможний спрогнозувати конкретні професійно-навчальні ситуації. Характеризується недостатнім рівнем психолого-педагогічної компетентності.	Репродуктивний
	Неспроможний планувати свою професійну діяльність з врахуванням вимог професіограми і кваліфікаційних характеристик, конкретні професійно-навчальні ситуації. Характеризується низьким рівнем психолого-педагогічної компетентності.	Адаптивний
<i>Діяльнісно-організаційний</i>	Відчуває потребу в педагогічній діяльності, має активну позицію в оволодінні знаннями про педагогічну професію. Володіє уміннями встановлювати професійно-ділові стосунки з учнями, колегами, адміністрацією школи, організувати різні форми роботи з учнями; надавати допомогу школярам в організації різного виду діяльності; використовувати у своїй роботі інноваційний педагогічний досвід, досвід колег. Вільно володіє етикетом, правилами спілкування, емоційним станом.	Креативний
	Сформовано систему умінь, навичок. Надає перевагу завданням творчого характеру. Може аналізувати педагогічні факти, педагогічний досвід. Правильно вирішує професійні ситуації, задачі. Уміє вступати в контакти, орієнтується в комунікативних ситуаціях.	Евристичний

1	2	3
	Сформовану систему умінь та навичок не завжди використовує на достатньому рівні, не використовує творчі завдання, розв'язує конфліктні ситуації, якщо вони не дуже складні за рівнем.	Репродуктивний
	Відсутня система умінь, сформовані лише окремі складові професійно-педагогічної культури, вирішує завдання репродуктивного характеру, не завжди орієнтується в конфліктних та виховних ситуаціях. Не завжди використовує комунікативні вміння.	Адаптивний
<i>Оцінювально-інформаційний</i>	Володіє на високому рівні діагностичними методиками самооцінки власної професійної діяльності, постійно прагне до самовдосконалення, має здатність адекватно оцінити свою діяльність.	Креативний
	Може адекватно оцінити свою педагогічну діяльність та рівень сформованості професійно-педагогічної культури. Прагне до самовдосконалення.	Евристичний
	Оцінює свої можливості та рівень сформованості професійно-педагогічної культури не завжди адекватно. Не завжди правильно використовує методи та засоби впливу на учнів, комунікативні здібності розвинуті на середньому рівні.	Репродуктивний
	Не завжди правильно оцінює свої професійно-педагогічні можливості та сформованість культури. Пасивний до формування професійно-педагогічної культури та до самовдосконалення своєї особистості. Не бачить важливості в формуванні умінь правильно оцінювати складні педагогічні ситуації.	Адаптивний

На основі цих показників встановлено рівні сформованості професійно-педагогічної культури: креативний, евристичний, репродуктивний, адаптивний.

Креативний рівень передбачає чітке уявлення про сформованість професійно-педагогічної культури, власний розвиток особистості майбутнього педагога; професійну компетентність володіння спеціальними знаннями й уміньми; високий ступінь розвиненості педагогічного мислення; самостійний пошук рішення педагогічних проблем; самоаналіз і самовдосконалення; готовність використовувати в своїй діяльності практико-орієнтований підхід.

Евристичний рівень характеризується достатніми знаннями з професійно-педагогічної культури, шляхів та засобів її формування, розвинутим вмінням планувати й прогнозувати ефективність індивідуальної роботи з учнями з врахуванням їх інтелектуального та особистісного розвитку; конкретні професійно-навчальні ситуації; наявністю психолого-педагогічної компетентності; здатністю аналізувати педагогічні факти, педагогічний досвід; вирішувати професійні ситуації, задачі; умінням вступати в контакти, орієнтуванням в комунікативних ситуаціях; здатністю до самоосвіти.

Репродуктивний рівень характеризується недостатнім проявом сформованості професійно-педагогічної культури майбутніх учителів початкової ланки. Використовуються стереотипи у виконанні проблемних та конфліктних ситуацій; прояв певних якостей особистості потребує вдосконалення знань з педагогічних дисциплін та розвитку комунікативних здібностей; нечіткі уявлення про методи та засоби практико-орієнтовного підходу; не чітко виражене прагнення до самовдосконалення та самоаналіз своєї діяльності.

Адаптивний рівень характеризується репродуктивним використанням знань, умінь з професійно-педагогічної культури майбутнього педагога; нерозвиненістю педагогічного мислення, низькою пізнавальною активністю. Відсутня впевненість у самовдосконаленості та розвитку комунікативних здібностей; відсутня потреба у формуванні професійно-педагогічної культури особистості майбутнього учителя початкової школи.

Виходячи із проведеного дослідження можна зробити висновок, що професійна культура є істотною характеристикою особистості педагога та його діяльності, яка формується і розвивається у майбутніх учителів початкових класів за певних умов організації навчально-виховного процесу у ВНЗ.

Проблема діагностики професійної культури не вичерпує усіх аспектів цієї проблеми. Залишається актуальною і потребує вирішення проблема удосконалення технології формування професійно-педагогічної культури майбутнього учителя початкової школи.

1. Конституція України (Основний закон). – К., 1999. – 58 с.
2. Григор'єва І. Г. Педагогічна культура вчителя : постановка проблеми / І. Г. Григор'єва // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2003. – № 13. – С. 79–82.
3. Гриньова В. М. Формування професійної культури майбутнього вчителя (теоретичний та практичний аспект) : Монографія / В. М. Гриньова. – Харків : Основа, 1998. – 300 с.
4. Зязюн І. А. Педагогіка добра : ідеали і реалії: наук.-метод. посіб. / І. А. Зязюн. – К. : МАУП, 2000. – 312 с.
5. Калошин В. Ф. Самоактуалізація викладача / В. Ф. Калошин // Практична психологія та соціальна робота. – 2000. – № 1. – С. 7–9.
6. Мороз О. Г. Педагогіка і психологія вищої школи : навчальний посібник / О. Г. Мороз, О. С. Падалка, В. І. Юрченко. – К. : Просвіта, 2000. – 226 с.

Рецензент: д.пед.н., професор І. В. Поташнюк.